

Институт друштвених наука, Београд

DOI 10.5937/kultura1547209M
УДК 330.341:32(4-775)"2002/2012"
330.59(4-775)"2002/2012"

оригиналан научни рад

ЕКОНОМСКИ РАСТ И СУБЈЕКТИВНО БЛАГОСТАЊЕ У РАЗВИЈЕНИМ ЗЕМЉАМА

Сажетак: У раду је разматрана истинитост Истерлиновог парадокса, о дугорочној неповезаности економског раста и субјективног благостања популација. Анализом је обухваћено 14 релативно развијених европских земаља, у периоду између 2002. и 2012. године. Подаци, који потичу из *European Social Survey*-а, иду у прилог истинитости парадокса, односно указују на непостојање корелације између економског раста и промена просечног субјективног благостања популација. Објашњење резултата се може тражити у хипотези релативног дохотка, опадајућој маргиналној корисности БДП-а, принципу хедонистичке адаптације и теорији нивоа аспирација. Резултати, између осталог, иду у прилог утилитаристичкој идеји о премештању примарног циља политика развијених друштава – са економског раста ка повећању субјективног благостања.

Кључне речи: економски раст, субјективно благостање, Истерлинов парадокс

Теоријско-хипотетички оквир¹

Постоје два основна извора критике економског раста. Први, који је од настанка, углавном раних 70-их прошлог века, до данас остао доминантан, заснива се на дугорочној неодрживости тренутног нивоа експлоатације природних ресурса и загађивања животне средине. Други, настао отприлике

¹ Рад је резултат истраживања у оквиру научно-истраживачког пројекта ОН 179039, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

истовремено, темељи се на тези о непостојању позитивне корелације између економског раста и благостања људи.² Од 90-их година ова врста критике све више добија на значају у економским политикама, где се традиционално приход сматра главним фактором људског благостања.³ Најистакнутији аргумент у прилог ове врсте критике је чињеница да иако су многе привреде након Другог светског рата оствариле огроман економски раст, популације ових земаља се, према највећем броју истраживања (о којима ће бити речи), у просеку не осећају срећнијим. Међутим, међу филозофима већ дуго постоји идеја да политички циљеви (више) не треба да се заснивају на економском напретку. Тако, нарочито међу утилитаристима, још од Бентама (Bentham) присутно је залагање да главни фокус државних политика, за разлику од економских циљева, треба да буде максимизација среће, односно пријатних осећања и уживања свих припадника друштва.^{4,5} Данас поједине земље, као што су Бутан, почевши

2 Овде заслугу првенствено имају економисти као што су Галбрајт (Galbraith), Скитовски (Scitovsky), Хирш (Hirsh) и Хиршман (Hirschmann) (Bartolini, S. and Sarracino, F. (2014) *It's not the economy, stupid! How social capital and GDP relate to happiness over time*, NEP: New Economics Papers – Social Norms and Social Capital, arhiv: 1411.2138, p. 1-2).

3 Исто, стр. 1-2.

4 Идеја да се самопроцене благостања или задовољства животом користе у циљу евалуације квалитета друштава и живота њихових припадника, потиче још од Аристотела, па чак и пре њега (Annas, J. (1993) *The Morality of Happiness*, Oxford: Oxford University Press, p. 336, према: Helliwell, J. (2003) How's life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being, *Economic Modelling* No. 20, p. 3).

5 Још од средине осамдесетих прошлог века, када је појам субјективног благостања почео да се нашироко употребљава, не постоји потпуно слагање од стране аутора око његовог одређења нити саставних делова; његова широка употреба започела је у радовима најистакнутијег психолога из домена субјективног благостања, Едварда Динера (Edward Diener), који је сам најпре тврдио да је реч о појму који је синоним за срећу (само што је више научан и мање збуњујући) (Diener, E. and Scollon, C. (2003) *Subjective Well-being Is Desirable, but Not the Summum Bonum*, pres. at the Minnesota Interdisciplinary Workshop on Well-Being, p. 4; Diener, E. and Diener, C. (1996) Most People are Happy, *Psychological Science* vol. 7, no. 3, p. 181). Његово одређење субјективног благостања, које се и данас најчешће користи, је „афективна и когнитивна евалуација живота”, при чему се прва односи на доживљавање што више позитивних и што мање негативних емоција, а друга на високо задовољство животом или позитивну укупну евалуацију нечијег живота (Diener, E., Oishi, S. and Lucas, R. Subjective well-being: The science of happiness and life satisfaction, in: *Handbook of Positive Psychology*, eds. Snyder, C. and Lopez, S. (2002) Oxford: Oxford University Press, p. 187-194). Према Винховену (Veenhoven), најистакнутијем социологу унутар ове области, такође постоји разлика између когнитивне и афективне компоненте, међутим, он одређује срећу (коју такође сматра синонимом за субјективно благостање, али и задовољство животом) као укупну оцену живота, која произилази из

од 1970. године или касније Уједињено Краљевство и Кина, увећање субјективног благостања сматрају експлицитним циљем јавне политике.⁶

Посматрајући крос-секционо земље различите развијености, много пута је доказана позитивна корелација између субјективног благостања и бруто друштвеног производа по становнику.⁷ Најобухватнија студија тог типа потиче од Стивенсонове и Вулферса (Stevenson and Wolfers),⁸ који су користили Gallup-ове податке сакупљане у 155 земаља са преко 95% укупне светске популације, у периоду између 2008. и 2012. и пронашли позитивну приближно линеарну корелацију између логаритма БДП-а по становнику и задовољства животом. Исто се може закључити и на основу других Gallup-ових података обрађиваних у 123 земље.⁹

Међутим, када се посматрају временске серије унутар земаља или група земаља, постоје прилична неслагања међу ауторима о томе да ли важи иста повезаност, а нарочито о томе да ли важи независно од типа развијености земље. Једна група аутора, окупљена око Истерлина (Easterlin), заступа тезу о дугорочном непостојању повезаности између БДП-а и субјективног благостања (и то без обзира на тип

два извора информација – когнитивног поређења са стандардом доброг живота и афективног информацијом о томе како се неко осећа највећим делом времена (Veenhoven, R. Sociological Theories of Well-Being in: *The Science of Subjective Well-Being*, eds. Eid, M. and Larsen, R. (2008) New York: Guilford Press, p. 45).

- 6 Helliwell, J. How can subjective well-being be improved?, in: *New directions for intelligent government in Canada: Papers in Honour of Ian Stewart*, eds. Gorbet, F. and Sharpe, A. (2011) Ottawa: Centre for the Study of Living Standards, p. 283–284.
- 7 Нпр. Diener, E., Suh, E., Lucas, R., and Smith, H. (1999) Subjective well-being: Three decades of progress, *Psychological Bulletin* no. 125, p. 276-302; Diener, E., Diener, M. and Diener, C. (1995) Factors predicting the subjective well-being of nations, *Journal of Personality and Social Psychology* no. 69, p. 851-864; Di Tella, R., MacCulloch, R. and Oswald, A. (2003) The macroeconomics of happiness, *Review of Economics and Statistics* vol. 85, no. 4, p. 809-827; Leigh, A. and Wolfers, J. (2006) Happiness and the Human Development Index: Australia Is Not a Paradox, *Australian Economic Review* no. 39, p. 176-184; Myers, D. and Diener, E. (1995) Who Is Happy?, *Psychological Science* vol 6, no. 1, p. 10-19; Deaton, A. (2008) Income, Health, and Well-Being around the World: Evidence from the Gallup World Poll, *Journal of Economic Perspectives* vol. 22, no. 2, p. 53–72; Helliwell, J., Layard, R. and Sachs, J. (2012) *World Happiness Report*, New York: The Earth Institute, Columbia University.
- 8 Stevenson, B. and Wolfers, J. (2013) Subjective Well-Being and Income Is There Any Evidence of Satiation?, *Discussion Paper* no. 7353, Bonn: Institute for the Study of Labor.
- 9 Deaton, A. (2008) Income, Health, and Well-Being around the World: Evidence from the Gallup World Poll, *Journal of Economic Perspectives* vol. 22, no. 2, p. 53–72.

развијености), тезу која се у литератури означава као Истерлинов парадокс. Друга група заступа тезу о позитивној повезаности ових варијабли, поново, без обзира на развијеност.¹⁰ Најзад, трећа група аутора заступа тезу о позитивној повезаности до одређеног износа БДП-а по глави, након које повезаност престаје.¹¹

Постоји много примера који иду у прилог првој тези. Пре свега, када је реч о појединачним земљама, на пример, у САД-у је у периоду између 1972. и 2004. године БДП по становнику скочио 1,8 пута, а осећај среће међу тамошњом популацијом није нимало порастао, чак је можда и опао.¹² Исто тако, иако је становништво САД-а 1995. у поређењу са 1957. годином имало дупло већи БДП и дупло веће просечне приходе, они се нису осећали срећније – 1957. их се 35% изјашњавало као „врло срећно”, а 1995. године тако их се изјашњавало око 32%.¹³ И подаци везани за Јапан указују на исто – у периоду између 1958. и 1987. тамошњи БДП по глави се упетостручио, а ниво субјективног благостања остао непромењен.¹⁴ Такође, унутар девет западноевропских земаља између 1973. и 1989. године била је изражена стагнација просечног нивоа субјективног благостања, при чему је БДП по становнику у зависности од земље порастао између 25 и 50 процената.¹⁵ И друга истраживања земаља Западне Европе указују на исто.¹⁶

10 Hagerty, M. and Veenhoven, R. (2003) Wealth and happiness revisited – Growing wealth of nations does go with greater happiness, *Social Indicators Research* vol. 64, p. 1-27

11 Нпр. Лејерд (Layard) сматра да БДП по становнику престаје да буде повезан за субјективним благостањем земаља након износа од око 20.000 долара (Layard, Richard. (2005) *Happiness: Lessons from a New Science*, London: Penguin, p. 32-33, према: Stevenson, B. and Wolfers, J. нав. дело, стр. 598).

12 Fischer, C. (2008) What Wealth-Happiness Paradox? A Short Note on the American Case, *Journal of Happiness Studies* no. 9, p. 219–226.

13 Myers, D. and Diener, E. op. cit, p. 10-19.

14 Veenhoven, R. (1994) Is happiness a trait? Tests of the theory that a better society does not make people any happier, *Social Indicators Research* no. 32, p. 101-160. Јапанци се нису осећали срећније иако су у истом периоду уређаји за домаћинство попут машина за прање судова, фрижидера и телевизора постали скоро универзални; аутомобиле је поседовало 60% становништва, у поређењу са тек 1% 1958. године (Easterlin, R. (1995) Will Raising the Incomes of All Increase the Happiness of All?, *Journal of Economic Behavior and Organization* no. 27, p. 35-48).

15 Исто, стр. 38.

16 Више о томе у: Inglehart, R., Foa, R., Peterson, C. and Welzel, C. (2008) Development, Freedom and Rising happiness: A Global Perspective (1981–2007), *Perspectives on Psychological Science* no. 3, p. 264-285.

Када се посматрају просеци група земаља Европу одликује слична ситуација – према *Eurobarometer*-овим подацима, у 12 најстаријих чланица ЕУ између 1973. и 1997. ниво задовољства животом је тежио да буде константан.¹⁷ Лејерд и сарадници¹⁸ су дошли до сличног закључка посматрајући 16 западноевропских земаља у периоду 1973 - 2007. Такође, у 15 развијених европских земаља и САД-у између 1965. и 1990. године просечан годишњи економски раст је био 2,4%, а раст просечног нивоа субјективног благостања скоро једнак нули.¹⁹ Коначно, Истерлин²⁰ је анализирао податке из укупно 37 земаља (17 развијених земаља у периодима од 21 до 34 године, затим, за 11 транзиционих источноевропских земаља у периодима од 12 до 22 године, и најзад, за 9 неразвијених у периодима од 15 до 33 године). За сваку од ове три групе земаља добио је исти резултат – интензитет економског раста није повезан са интензитетом промена субјективног благостања. Битно је напоменути да када се посматра по краћим периодима, субјективно благостање и БДП теже да се крећу заједно, што није случај када се посматрају временске серије од 10 или више година.²¹

Са друге стране, није мали број истраживања која показују супротно. Пре свега, поједини аутори, на основу позитивне крос-секционе корелације између БДП-а и субјективног благостања, неосновано износе закључке о њиховој међусобној узрочној повезаности.²² Анализирајући временске серије различитог трајања на основу података из земаља без обзира на ниво развијености, до закључка о позитивној по-

17 Blanchflower, D. and Oswald, A. (2002) Well-being over time in Britain and the USA, *Journal of Public Economics* vol. 88, no. 7-8, p. 1359-1386.

18 Layard, R., Mayraz, G. and Nickell, S. Does relative income matter? Are the critics right?, in: *International Differences in Well-Being*, eds. Diener, E., Kahneman, D. and Helliwell, J. (2010), Oxford: Oxford University Press, p. 139-165.

19 Diener, E. and Oishi, S. Money and happiness: Income and subjective well-being across nations, in: *Subjective well-being across cultures*, eds. Diener, E. and Suh, E. (2000), Cambridge: MIT Press, p. 185-218.

20 Easterlin, R. (2013) Happiness and economic growth: The evidence, *Discussion Paper* no. 7187, Bonn: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit.

21 Easterlin R., Angelescu McVey, L., Switek, M., Sawangfa, O. and Smith Zweig, J. (2010) The happiness-income paradox revisited, *Proceedings of the National Academy of Sciences* no. 107, p. 22463-22468. Ова идеја била је изложена и пре у: Hagerty, M. and Veenhoven, R. (2006) Rising happiness in nations, 1946-2004. A reply to Easterlin, *Social Indicators Research* no. 79, 421-436.

22 Hnp. Deaton, A. (2008) Income, Health, and Well-Being around the World: Evidence from the Gallup World Poll, *Journal of Economic Perspectives* vol. 22, no. 2, p. 53-72. Inglehart, R., Foa, R., Peterson, C. and Welzel, C. (2008) Development, Freedom and Rising happiness: A Global Perspective (1981-2007), *Perspectives on Psychological Science* no. 3, p. 264-285.

везаности такође су дошли многи аутори. Тако, користећи *Eurobarometer*-ове податке, за скуп од 9 земаља од 1973. до 2007. као и податке *World Values Survey*-а за 79 земаља од 1980. до 2004. године. Стивенсонова и Вулферс су открили позитивну повезаност између промена БДП-а и промена раста субјективног благостања.²³ До истих закључака су дошли Сакс (Sacks) и сарадници користећи податке из чак шест извора (*World Value Survey, Eurobarometer, International Social Survey Program, Gallup, PEW Global Attitudes* и *Latinobarometro*).²⁴ Винховен и Ферхунст (Vergunst)²⁵ сматрају да ће у просеку 1% раста БДП-а по глави на годишњем нивоу довести до раста просечног субјективног благостања на скали 0-10 за 0.00335; односно при економском расту од 5% током 60 година, за један степен на скали. То је просек за свих изучаваних 67 земаља различите развијености, за периоде од 10 до 40 година. Са обзиром на то да се овај рад бави искључиво релативно развијеним земљама, битно је поменути истраживање Хејгертија (Hagerty) и Винховена,²⁶ у којем је пронађена позитивна корелација између раста и промена субјективног благостања у 21 земљи подељених у три групе на основу развијености. У случају најразвијеније групе земаља (у коју је спадало само пет њих, а од којих је свака просечно имала преко 17.500 америчких долара БДП-а по становнику), 1% раста БДП-а у просеку доноси повећање субјективног благостања за 0.004 степена на десетостепеној скали. У случају средње развијених земаља, то је 0.006 степени, а најмање развијених 0.01 степен. Међутим, ови аутори остављају могућност да је повезаност привидна.²⁷

У даљем раду је вршена провера истинитости Истерлиновог парадокса у случају релативно развијених земаља.

23 Нпр. Stevenson, B. and Wolfers, J. (2008) Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox, *Brookings Papers on Economic Activity* no. 1, p. 1–87. Исто је потврђено у: Sacks, D., Stevenson, B. and Wolfers, J. (2010) Subjective Well-Being, Income, Economic Development and Growth, NBER working paper 16441 Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research.

24 Sacks, D., Stevenson, B. and Wolfers, J. (2012) The new stylized facts about income and subjective well-being, *Emotion* vol. 12, no 6, p. 1181–1187.

25 Veenhoven, R. and Vergunst, F. (2013) The Easterlin illusion: economic growth does go with greater happiness, *Working Paper* 2013/1, Rotterdam: Erasmus Happiness Economics Research Organization.

26 Hagerty, M. and Veenhoven, R. (2003) Wealth and happiness revisited - Growing wealth of nations does go with greater happiness, *Social Indicators Research* vol. 64, p. 1-27.

27 Исто, стр. 14.

Метод

Подаци о субјективном благостању испитаника по државама потичу из *European Social Survey*.²⁸ До сад је рађено шест таласа овог истраживања, на сваке две године, и то почевши од 2002. до 2012. Са обзиром на то да је тиме обухваћен десетогодишњи период, испуњен је услов без којег, према Истерлину, не би било могуће утврдити постојање парадокса. Субјективно благостање је мерено помоћу питања: „Узимајући све у обзир, колико бисте рекли да сте срећни?” на које се одговарало помоћу једанаестостепене скале, где 0 значи „екстремно несрећни”, а 10 „екстремно срећни”. Овде неће бити речи о валидности, поузданости и конзистентности оваквог типа мерења.²⁹ Израчунате су просечне вредности из 14 развијенијих европских земаља, за које су доступни подаци из свих шест таласа истраживања. Земље које су разматране су оне које су у поменутом периоду имале просечан годишњи БДП по глави становника од бар 19.000 америчких долара, у константној вредности америчког долара из 2005. године.³⁰

Подаци о годишњим стопама раста БДП-а у константној вредности америчког долара из 2005. у периоду од 2002. до 2012. године преузети су од Светске Банке.³¹ Израчунате су просечне вредности економског раста у поменутом периоду за сваку од земаља са једне, и просечне вредности процентуалних промена у субјективном благостању њихових популација, са друге стране. Хипотеза која је подвргнута провери је да, посматрано на нивоу свих земаља заједно, између ових просечних вредности не постоји корелација. Корелационе анализе унутар сваке од земаља појединачно нису вршене због постојања само шест опсервација по варијабли за сваку од земаља (колико је таласа истраживања рађено).

28 <http://www.europeansocialsurvey.org/data/>

29 О томе у: Diener, E., Lucas, R., Schimmack, U. and Helliwell, J. (2009) *Well-Being for Public Policy*, New York: Oxford University Press, према: Helliwell, J. and Barrington-Leigh, C. (2010) Viewpoint: Measuring and understanding subjective well-being, *Canadian Journal of Economics* vol. 43, no. 3, p. 735.

30 У њих спадају Белгија, Данска, Финска, Француска, Немачка, Ирска, Холандија, Норвешка, Португал, Словенија, Шпанија, Шведска, Швајцарска и Уједињено Краљевство. Зато Мађарска (са просечним годишњим БДП-ом по глави од 11.411 америчких долара) и Пољска (9.945 америчка долара) нису узете у анализу и поред доступности података.

31 <http://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.mktp.lkd.zg>

Резултати

Од посматраних земаља просечно највећи економски раст у десетогодишњем периоду оствариле су Ирска (2,06%), Словенија (2,03%) и Шведска (2,03%), а најмањи Португал (0,04%), Данска (0,63%) и Немачка (1,06%). Што се тиче просечних промена субјективног благостања на двогодишњем нивоу, најбоље су стајале Немачка (1,26%), Словенија (0,96%) и Норвешка (0,66%), а најлошије Ирска (-1,82%), Португал (-1,36%), и Француска (-0,5%). Иначе, 2012. године најсрећнијим су се осећали становници Данске (8,58), затим Швајцарске (8,18) и Норвешке (8,13), а најмање срећним становници Португала (5,98), Француске (6,53) и Ирске (6,82).

Корелациона анализа указује на то да економски раст, ипак, није повезан са растом субјективног благостања ($r = -.108$, $p = .714$), чиме је потврђена почетна хипотеза и потврђена истинитост Истерлиновог парадокса. Даље, као што се види из графика 1, у посматраном периоду све су земље имале позитиван економски раст, али не и позитиван просек промена субјективног благостања. Од 14 изучаваних земаља, 8 је имало позитиван просек промена, а 6 негативан. Случајеви који највише иду у прилог истинитости парадокса су Ирска (у којој је долазило до највећих падова среће у условима просечно највећег економског раста) и Португал (где је долазило до великих падова просечног субјективног благостања у условима, може се рећи, економске стагнације).

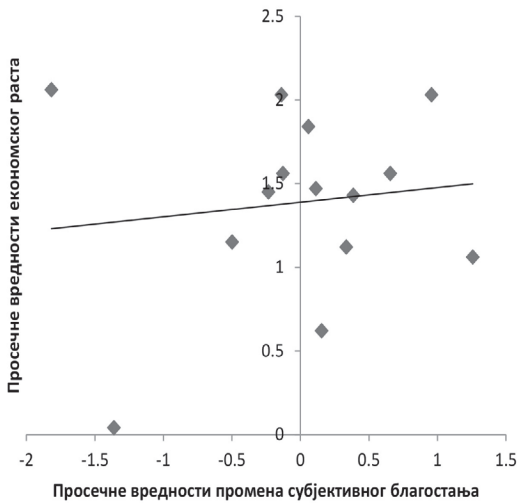

График 1: Просечан економски раст и просечне промене субјективног благостања у периоду од 2002. до 2012. за 14 развијених европских земаља

Такође је занимљив пример Шведске, која и поред скоро највећег просека економског раста није имала и позитиван просек промена субјективног благостања.

Разлог због којег се ови резултати разликују од Хејгертијевих и Винховенових можда се може наћи у прилично мањем броју земаља које су ови аутори користили у узорку (5 у односу на 14).

Дискусија

Постоји неколико могућих објашњења за изостанак повезаности економског раста и промена субјективног благостања. Ту је, прво, хипотеза релативног дохотка Џејмса Дизенбергија (James Duesenberry). Према њој је корисност коју појединац црпи из одређеног нивоа потрошње зависна од релативне магнитуде потрошње унутар друштва, пре него од апсолутног нивоа.³² Тачније, унутар друштва у сваком тренутку постоји „потрошачка норма” прихода или богатства, која представља референтни стандард у самопроцењивању свих припадника тог друштва – они испод те норме осећају мање задовољство, а они изнад веће.³³ Временом, ова норма тежи да иде навише како општи ниво потрошње расте. Тако, увећање прихода било ког појединца може увећати његово благостање, али ако порасту свачији приходи, осећај благостања ће остати непромењен. Ово значи и да ако приходи расту само једном мањем делу припадника друштва у односу на остале, потоњима ће релативна (а самим тим и апсолутна) корисност бити мања. Управо ово је послужило појединим ауторима за објашњење парадокса у случају Кине.^{34,35} Како се корист тамошњег економског раста углавном прелила у руке неколицине, већини је релативно опало задовољство финансијама иако јој је финансијски положај

32 Koçkesen, L. Relative income hypothesis, in: *International encyclopedia of the social sciences*, 2nd Edition, ed. Sills, D. (2008) Detroit: Macmillan Reference, p. 153.

33 На пример, око 50% испитаника би бирало мање реалне приходе уколико би они били већи у односу на приходе других (Solnick, S. and Hemenway, D. (1998) Is more always better? A survey on positional concerns, *Journal of Economic Behavior and Organization* vol. 37, no. 3, p. 373–383, према: Satya, P. and Guilbert, D. (2013) Income–happiness paradox in Australia: Testing the theories of adaptation and social comparison, *Economic Modelling* no. 30, p. 902).

34 Brockmann, H., Delhey, J., Welzel, C. and Hao, Y. (2009) The China Puzzle: Falling Happiness in a Rising Economy, *Journal of Happiness* vol. 10, no. 4, p. 387–405.

35 У периоду између 1994. и 2005. кинески реални приходи по глави су скочили за 250%, а проценат врло срећних Кинеза је опао са 28% 1990. на 12% 2000. године. Просечно задовољство животом је на скали 1-10 опало са 7,3 на 6,5; Исто, стр. 388.

порастао у апсолутном смислу.³⁶ Ово важи и за друге транзиционе земље,³⁷ као и за САД.³⁸

За горе добијене резултате, тако, суштински је битно истаћи тенденцију раста *Gini* коефицијента у свим западноевропским земљама од почетка овог века, осим Швајцарске, и осим тога, Словеније.³⁹ Словенија осим приличног пада *Gini* коефицијента током посматраног периода, имала је и велики економски раст и велики раст субјективног благостања, што иде у прилог поменутом објашњењу. Швајцарска је имала стагнацију субјективног благостања уз приличан економски раст, међутим, то је земља са иначе веома великим БДП-ом, па се опадајућа маргинална корисност БДП-а може сматрати „одговорном” за изостанак раста субјективног благостања. За то се могу пронаћи бројни докази, применљиви на било коју земљу са изразито високим БДП-ом.⁴⁰ На пример, већ помињани Стивенсонова и Вулферс⁴¹ тврде да је градијент богатство-срећа око два пута стрмији у случају сиромашних земаља (при чему су за границу између сиромашних и богатих земаља користили БДП по становнику

36 На то се додаје чињеница да је са одмицањем транзиције задовољство финансијама постајало много значајније за укупно задовољство животом, јер су политичка лојалност или породичне везе постајали све мање пресудни за задовољење потреба, у односу на поседовање новца; Исто, стр. 403.

37 Graham, C. and Pettinato, S. (2002) Frustrated achievers, winners, losers, and subjective well-being in new market economies, *The Journal of Development Studies* no. 38, 100–140; Sanfey, R. and Teksoz, U. (2005) Does transition make you happy?, *Working paper* No. 91, London: European bank for reconstruction and development.

38 Fischer, C. (2008) What Wealth-Happiness Paradox? A Short Note on the American Case, *Journal of Happiness Studies* no. 9, p. 219–226.

39 <https://www.quandl.com/collections/demography/gini-index-by-country>

40 Frey, B. and Stutzer, A. (2002) What Can Economists Learn from Happiness Research?, *Journal of Economic Literature* no. 40, p. 402-435; Kenny, C. (1999) Does Growth Cause Happiness, or Does Happiness Cause Growth?, *Kyklos* no. 52, p. 3-26; Easterlin, R. (2005) Diminishing Marginal Utility of Income? Caveat Emptor, *Social Indicators Research* no. 70, p. 243-255; Di Tella, R., MacCulloch, R. and Oswald, A. (2003) The macroeconomics of happiness, *Review of Economics and Statistics* vol. 85, no. 4, p. 809-827; Myers, D. and Diener, E. (1995) Who Is Happy?, *Psychological Science* vol 6, no. 1, p. 10-19; Helliwell, J. (2003) How's life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being, *Economic Modelling* no. 20, p. 331–360.

41 Stevenson, B. and Wolfers, J. (2008) Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox, *Brookings Papers on Economic Activity* no. 1, p. 12. Узгред, вредност која представља границу богатства од које БДП више неће утицати на просечан осећај среће је нешто око чега не постоји ни приближно слагање међу ауторима. Више о томе у: Stevenson, B. and Wolfers, J. (2013) Subjective Well-Being and Income Is There Any Evidence of Satiation?, *Discussion Paper* no. 7353, Bonn: Institute for the Study of Labor.

од 15.000 америчких долара, вредности из 2000. године).⁴² Винховен наводи да је око 8.5 од 10 вероватно максимална вредност просечног субјективног благостања која се може остварити унутар неке државе, независно од БДП-а.⁴³ Дobar пример за то је Луксембург, који је 2011. имао скоро 114.000 долара БДП-а по глави, а просечни износ субјективног благостања 7.8 од 10 (према подацима *European Quality of Life Survey*⁴⁴).

Још један проблем везан за повезаност економског раста и субјективног благостања лежи у тзв. принципу хедонистичке адаптације (или, како поједини аутори кажу,⁴⁵ у процесу хабитуације). Ова се може одредити као акција, процес или механизам који смањује ефекте (перцептивне, физиолошке, мотивационе, хедонистичке, свесне итд.) константног или понављаног стимулуса. То је, конкретно, адаптација на стимулусе који су афективно битни. Она је најпре когнитивног карактера – укључује, рецимо, промене у интересовањима, вредностима, циљевима, свести или карактеризацији ситуације.⁴⁶ Хабитуација се појављује како у пожељним, тако и у непожељним ситуацијама, омогућавајући оно што су Брикмен и Кембел (Brickman and Campbell)⁴⁷ назвали хедонистичком покретном траком – и добитници на лотоу и оболели од парализације се након одређеног времена осећају при-

42 Занимљиво је поменути да ово не важи само када се посматрају разлике између држава; и унутар земаља је такође изражена иста тенденција – најбогатији појединци се у просеку осећају срећније него просечно богати, али у малој мери. На пример, најбогатији становници САД-а са Forbes-ове листе 1984. године (њих 100 од укупно 400 са листе) били су у просеку само незнатно срећнији од просечно богатих испитаника, а 37% њих се чак осећало и мање срећним у односу на ове из контролне групе (Diener, E., Horwitz, J. and Emmons, R. (1985) Happiness of the very wealthy, *Social Indicators* no. 16, p. 263-274).

43 Veenhoven, R. and Vergunst, F. (2013) The Easterlin illusion: economic growth does go with greater happiness, *Working Paper* 2013/1, Rotterdam: Erasmus Happiness Economics Research Organization.

44 <http://discover.ukdataservice.ac.uk/series/?sn=200013>

45 Layard, R. (2003) Income and happiness: rethinking economic policy, *Lionel Robbins Memorial Lectures*, Lecture 2, London: London School of Economics.

46 Frederick, S. and Loewenstein, G. Hedonic adaptation, in: *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*, eds. Kahneman, D., Diener, E. and Schwarz, N. (1999) New York: Russell Sage Foundation, p. 302.

47 Pavot, W. and Diener, E. Happiness Experienced: The Science of Subjective Well-being, in: *Oxford Handbook of Happiness*, eds. Boniwell, I., David, S. and Conley Ayers, A. (2013) Oxford: Oxford University Press, p. 137.

ближно једнако срећним као у периоду пре иницирајућег догађаја.^{48,49}

Најзад, ту су и аспирације, односно процес њиховог сталног раста, без обзира на остварење циљева. Како кажу Фреј и Штуцер (Frey and Stutzer),⁵⁰ људи не желе, нити могу да доносе апсолутне судове, већ константно праве поређења са стањима из прошлости или формирају нека очекивања за будућност; стално постављање виших препона чини да се увек жели више и да се никад не буде у потпуности задовољан; тако, корисност по укупно благостање услед раста стандарда и потрошње може бити до одређеног степена поништена услед истовременог раста аспирација.⁵¹ На пример, у САД између 1987. и 1994. године висина годишњих прихода, сматрана потребном да би се „испунили сви снови”, порасла је са 50.000 на 102.000 америчка долара, што је много више него стопа инфлације за цео тај период; од оних који су 1995. зарађивали више од 100.000 долара годишње, 27 процената је сматрало да није могло да себи приушти све што им „заиста треба”, а 19 процената да троши скоро целокупне своје приходе на „основне потребе.”⁵² Ови принципи, наравно, не важе универзално, али могу послужити као објашњења изостанка раста субјективног благостања и поред економског раста у горе анализираним земљама.

Требало би истаћи и да захтев за одустајањем од економског раста као примарног циља политика развијених земаља нарочито добија на значају када се има у виду горепоменута критика раста услед еколошких питања. БДП не узима у об-

48 Brickman, P., Coates, D. and Janoff-Bulman, R. (1978) Lottery winners and accident victims: is happiness relative? *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 36, p. 917-27, према: Ng, Y.-K. (1997) A case for happiness, cardinalism, and interpersonal comparability, *The Economic Journal* no. 107, p. 1850.

49 Сплашњавање источњонемачке еуфорије након уједињења са Западном Немачком је такође добар пример (Frijters, P., Shields, M. and Haisken-DeNew, J. (2002) Individual rationality and learning: Welfare expectations in East Germany post-reunification, *Discussion Paper* no. 498, Bonn: Institute for the Study of Labor).

50 Stutzer, A. and Frey, B. (2010) Recent Advances in the Economics of Individual Subjective Well-Being, *Discussion Paper* no. 4850, Bonn: Institute for the Study of Labor, p. 690.

51 Easterlin, R. (1996) *Growth triumphant: The twenty-first century in historical perspective*, Ann Arbor: University of Michigan Press, према: Diener, E. and Seligman, M. (2004) Beyond Money: Toward an Economy of Well-Being, *Psychological Science in the Public Interest* no. 5, p. 1-31.

52 Schor, J. (1998) *The Overspent American*, New York: Basic Books, према: Diener, E. and Biswas-Diener, R. (2002) Will Money increase Subjective well being?: A Literature Review and Guide to Needed Research, *Social Indicators Research*, Vol. 57, no. 2, p. 119-69.

зир уништавање животне средине и исцрпљивање природних ресурса, а према подацима *Global Footprint Network*-а 2011. године чак десет од свих горе изучаваних земаља чине превелику еколошку штету у односу на свој биокапацитет⁵³ и њихов раст је све теже остварити без додатне еколошке штете.⁵⁴ Овде се неће подробније разматрати друге критике на рачун БДП-а као показатеља прогреса, мада је још од 40-их година прошлог века велики број аутора критиковао његову употребу у том смислу, истичући велики број корекција и могућих алтернатива.⁵⁵ Ипак, БДП и даље игра централну улогу у евалуацији привређивања неке земље, за шта су заслужни како политичари, тако и економисти и јавни службеници, и медији.⁵⁶ Уместо менталног благостања популације циља се на што већу производњу, уместо емоционалног просперитета, циља се на економски.⁵⁷ Главни разлог за одустајање од економског раста развијених земаља је уз њега нужно искључивање других аспеката истински битних за побољшање живота.

ЛИТЕРАТУРА:

- Antal, M. and van den Bergh, J. (2014) Evaluating Alternatives to GDP as Measures of Social Welfare/Progress, *Working Paper* no. 56. Vienna: WWWForEurope.
- Bartolini, S. and Sarracino, F. (2014) It's not the economy, stupid! How social capital and GDP relate to happiness over time, *NEP: New Economics Papers – Social Norms and Social Capital*, arhiv: p. 1411-2138.
- Blanchflower, D. and Oswald, A. (2002) Well-being over time in Britain and the USA, *Journal of Public Economics* vol. 88, no. 7-8, p. 1359-1386.
- Brockmann, H., Delhey, J., Welzel, C. and Hao, Y. (2009) The China Puzzle: Falling Happiness in a Rising Economy, *Journal of Happiness* vol. 10, no. 4, p. 387–405.

53 Подаци се могу преузети са: http://footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_data_and_results/

54 Helliwell, J. (2014) Social norms, happiness, and the environment: closing the circle, *Sustainability: Science, Practice & Policy* vol. 10, no. 1, p. 78-84.

55 Само једна од таквих, на пример, Happy Planet Index, узима у обзир просечно субјективно благостање унутар једне земље, очекивано трајање живота, као и тзв. еколошки отисак по глави становника.

56 Antal, M., and van den Bergh, J. (2014) Evaluating Alternatives to GDP as Measures of Social Welfare/Progress, *Working Paper* no. 56. Vienna: WWWForEurope.

57 Oswald, A. (2010) Emotional Prosperity and the Stiglitz Commission, *British Journal of Industrial Relations*, vol. 48, p. 3.

Deaton, A. (2008) Income, Health, and Well-Being around the World: Evidence from the Gallup World Poll, *Journal of Economic Perspectives* vol. 22, no. 2, p. 53–72.

Di Tella, R., MacCulloch, R. and Oswald, A. (2003) The macroeconomics of happiness, *Review of Economics and Statistics* vol. 85, no. 4, p. 809-827.

Diener, E. (1984) Subjective well-being, *Psychological Bulletin* no. 95, p. 542–575.

Diener, E. and Biswas-Diener, R. (2002) Will Money increase Subjective well being?: A Literature Review and Guide to Needed Research, *Social Indicators Research*, vol. 57, no. 2, p. 119–69.

Diener, E. and Diener, C. (1996) Most People are Happy, *Psychological Science* vol. 7, no. 3, p. 181–185.

Diener, E. and Oishi, S. Money and happiness: Income and subjective well-being across nations, in: *Subjective well-being across cultures*, eds. Diener, E. and Suh, E. (2000) Cambridge: MIT Press, p. 185–218.

Diener, E. and Scollon, C. (2003) Subjective Well-being Is Desirable, but Not the Summum Bonum, pres. at the Minnesota Interdisciplinary Workshop on Well-Being.

Diener, E. and Seligman, M. (2004) Beyond Money: Toward an Economy of Well-Being, *Psychological Science in the Public Interest* no. 5, p. 1-31.

Diener, E., Diener, M. and Diener, C. (1995) Factors predicting the subjective well-being of nations, *Journal of Personality and Social Psychology* no. 69, p. 851-864.

Diener, E., Horwitz, J. and Emmons, R. (1985) Happiness of the very wealthy, *Social Indicators* no. 16, p. 263-274.

Diener, E., Suh, E., Lucas, R., and Smith, H. (1999) Subjective well-being: Three decades of progress, *Psychological Bulletin*, no. 125, p. 276-302.

Easterlin R., Angelescu McVey, L., Switek, M., Sawangfa, O. and Smith Zweig, J. (2010) The happiness-income paradox revisited, Proceedings of the National Academy of Sciences, no. 107, p. 22463–22468.

Easterlin, R. (1995) Will Raising the Incomes of All Increase the Happiness of All?, *Journal of Economic Behavior and Organization* no. 27, p. 35-48.

Easterlin, R. (2005) Diminishing Marginal Utility of Income? Caveat Emptor, *Social Indicators Research* no. 70, p. 243-255.

Easterlin, R. (2013) Happiness and economic growth: The evidence, Discussion Paper no. 7187, Bonn: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit.

Fischer, C. (2008) What Wealth-Happiness Paradox? A Short Note on the American Case, *Journal of Happiness Studies* no. 9, p. 219–226.

- Frederick, S. and Loewenstein, G. Hedonic adaptation, in: *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*, eds. Kahneman, D., Diener, E. and Schwarz, N. (1999) New York: Russell Sage Foundation, p. 302-329.
- Frey, B. and Stutzer, A. (2002) What Can Economists Learn from Happiness Research?, *Journal of Economic Literature* no. 40, p. 402-435.
- Frijters, P., Shields, M. and Haisken-DeNew, J. (2002) Individual rationality and learning: Welfare expectations in East Germany post-reunification, *Discussion Paper* no. 498, Bonn: Institute for the Study of Labor.
- Graham, C. and Pettinato, S. (2002) Frustrated achievers, winners, losers, and subjective well-being in new market economies, *The Journal of Development Studies* no. 38, 100-140.
- Hagerty, M. and Veenhoven, R. (2003) Wealth and happiness revisited – Growing wealth of nations does go with greater happiness, *Social Indicators Research* vol. 64, p. 1-27.
- Hagerty, M. and Veenhoven, R. (2006) Rising happiness in nations, 1946-2004. A reply to Easterlin, *Social Indicators Research* no. 79, 421-436.
- Helliwell, J. (2003) How's life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being, *Economic Modelling* no. 20, p. 331-360.
- Helliwell, J. (2014) Social norms, happiness, and the environment: closing the circle, *Sustainability: Science, Practice & Policy* vol. 10, no. 1, p. 78-84.
- Helliwell, J. and Barrington-Leigh, C. (2010) Viewpoint: Measuring and understanding subjective well-being, *Canadian Journal of Economics* vol. 43, no. 3, p. 729-753.
- Helliwell, J. How can subjective well-being be improved?, in: *New directions for intelligent government in Canada: Papers in Honour of Ian Stewart*, eds. Gorbet, F. and Sharpe, A. (2011) Ottawa: Centre for the Study of Living Standards, p. 283-304.
- Helliwell, J., Layard, R. and Sachs, J. (2012) *World Happiness Report*, New York: The Earth Institute, Columbia University.
- Inglehart, R., Foa, R., Peterson, C. and Welzel, C. (2008) Development, Freedom and Rising happiness: A Global Perspective (1981-2007), *Perspectives on Psychological Science* no. 3, p. 264-285.
- Kenny, C. (1999) Does Growth Cause Happiness, or Does Happiness Cause Growth?, *Kyklos* no. 52, p. 3-26.
- Koçkesen, L. Relative income hypothesis, in: *International encyclopedia of the social sciences, 2nd Edition*, ed. Sills, D. (2008) Detroit: Macmillan Reference, p. 153-154.

- Layard, R. (2003) Income and happiness: rethinking economic policy, *Lionel Robbins Memorial Lectures*, Lecture 2, London: London School of Economics.
- Layard, R., Mayraz, G. and Nickell, S. Does relative income matter? Are the critics right?, in: *International Differences in Well-Being*, eds. Diener, E., Kahneman, D. and Helliwell, J. (2010) Oxford: Oxford University Press, p. 139-165.
- Leigh, A. and Wolfers, J. (2006) Happiness and the Human Development Index: Australia Is Not a Paradox, *Australian Economic Review* no. 39, p. 176-184.
- Myers, D. and Diener, E. (1995) Who Is Happy?, *Psychological Science* vol 6, no. 1, p. 10-19.
- Ng, Y.-K. (1997) A case for happiness, cardinalism, and interpersonal comparability, *The Economic Journal* no. 107, p. 1848-1858.
- Oswald, A. (2010) Emotional Prosperity and the Stiglitz Commission, *British Journal of Industrial Relations*, vol. 48, p. 3.
- Pavot, W. and Diener, E. Happiness Experienced: The Science of Subjective Well-being, in: *Oxford Handbook of Happiness*, eds. Boniwell, I., David S. and Conley Ayers, A. (2013) Oxford: Oxford University Press, p. 134-151.
- Sacks, D., Stevenson, B. and Wolfers, J. (2010) Subjective Well-Being, Income, Economic Development and Growth, *NBER working paper* no.16441 Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research.
- Sacks, D., Stevenson, B. and Wolfers, J. (2012) The new stylized facts about income and subjective well-being, *Emotion* vol. 12, no 6, p. 1181-1187.
- Sanfey, R. and Teksoz, U. (2005) Does transition make you happy?, Working paper No. 91, London: European bank for reconstruction and development.
- Satya, P. and Guilbert, D. (2013) Income-happiness paradox in Australia: Testing the theories of adaptation and social comparison, *Economic Modelling* no. 30, p. 900-910.
- Stevenson, B. and Wolfers, J. (2008) Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox, *Brookings Papers on Economic Activity* no. 1, p. 1-87.
- Stevenson, B. and Wolfers, J. (2013) Subjective Well-Being and Income Is There Any Evidence of Satiation?, *Discussion Paper* no. 7353, Bonn: Institute for the Study of Labor.
- Stutzer, A. and Frey, B. (2010) Recent Advances in the Economics of Individual Subjective Well-Being, *Discussion Paper* no. 4850, Bonn: Institute for the Study of Labor.
- Veenhoven, R. (1994) Is happiness a trait? Tests of the theory that a better society does not make people any happier, *Social Indicators Research* no. 32, p. 101-160.

Veenhoven, R. and Vergunst, F. (2013) The Easterlin illusion: economic growth does go with greater happiness, *Working Paper 2013/1*, Rotterdam: Erasmus Happiness Economics Research Organization.

Veenhoven, R. Sociological Theories of Well-Being in: *The Science of Subjective Well-Being*, eds. Eid, M. and Larsen, R. (2008) New York: Guilford Press, p. 44-61.

Извори са интернета:

<http://europeansocialsurvey.org/data/>

http://footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_data_and_results/

<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

<http://www.quandl.com/collections/demography/gini-index-by-country>

<http://discover.ukdataservice.ac.uk/series/?sn=200013>

Vladimir Mentus
Institute of Social Sciences, Belgrade

ECONOMIC GROWTH AND SUBJECTIVE
WELL-BEING IN DEVELOPED COUNTRIES

Abstract

The paper examines the Easterlin paradox, regarding long-term lack of correlation between the economic growth and subjective well-being of populations. The analysis covered 14 relatively developed European countries during the 2002-2012 period. The data coming from European Social Survey confirm the paradox, i.e. indicate the lack of correlation between economic growth and changes of the average subjective well-being of populations. The explanation of these results can be found in the relative income hypothesis, GDP's diminishing marginal utility, hedonic adaptation principle, and in the aspiration level theory. The results, among other things, support utilitarian idea of transition of developed societies policies' primary goals, from economic growth to rising of subjective well-being.

Key words: *economic growth, subjective well-being, Easterlin paradox*